

Emil Pražák :

Dalimil a Jetřich Berúnřký

Starořeská verřovaná skladba O Jetřichovi Berúnřském /nazývaná téř Malá rŮřžová zahrada/, jejíř původ bývá kladen do 2.poloviny 14.století a jejíř text se dochoval jako pozdní opis v tzv.sborníku hraběte Baworowského z r.1472, byla donedávna známa jen z transliterovaného a dnes již přes 80 let starého vydání.¹ Obsahem skladby jsou boje hlavního hrdiny Jetřicha /Dětřicha/ Berúnřského a jeho druhů s králem skřítků Lavrinem, jemuř poplenili horskou rŮřžovou zahradu na povrchu jeho podzemní říše. Společné hrdiny s touto skladbou má v řeské verřované epice tzv.Velká rŮřžová zahrada, dochovaná však jen v nevelkých mladřích a zcela nepatrném starřším zlomku z předpokládané doby svého vzniku, tj.z 2.poloviny 14.století. Obě skladby jsou zpracováním německých předloh, v nichř se hlavní hrdina /podle středověkého německého jména italského města Verony/ nazývá Dietrich von Bern.

Bliřřší poznání řeské skladby O Jetřichovi Berúnřském prostředkuje - tak jak tomu bývá i v jiných případech - vlastně až moderní kritické vydání, přinářející její dochovaný text v transkripci do dneřního pravopisu.² Díky tomu bylo již možno poukázat téř na určité rysy, jimiř skladba připomíná starořeskou verřovanou Alexandreidu, jako některé použité verře a zejména stručné, vřdy několikaverřové průpovídky, gnómy, vkládané na řadě míst do textu.³

Je však třeba navíc upozornit také na překvapivou textovou shodu Jetřicha Berúnřského s Dalimilovou kronikou. Je překvapivá tím, že nejde o pouhý ojedinělý verř zasazený do odlišného kontextu, který by upomínal na jinou skladbu, ale přímo o užití obdobné gnómy

/dokonce uvedené toutéž spojkou/, a to hned na začátku obou děl. Srovnejme verš 49-50 z předmluvy k Dalimilově kronice :⁴

Neb uslyšě múdry řěč múdrú múdrější bude
a túžebný tiemto túhy zbude

a verš 7-8 z Jetřicha Berúnského :⁵

Neb múdry slyše múdrějí bude
a tudy truchlé chvíle zbude ...

Vyjdeme-li pak od této textové shody, abychom si blíže povšimli obojího kontextu, zjistíme, že není jediná. Shledáme totiž znovu s překvapením, jak už vstupní verše Jetřicha Berúnského /dále J/ upomínají na vstupní verše Dalimilovy kroniky /dále D/, jak je patrné při srovnání veršů 1-8 z předmluvy k D :

Mnozí pověsti hledají,
v tom múdrě a dvorně činie,
ale že své země netbají,
tiem svój rod sprostenstvím vinie.
Nebo by sě do nich které cti nadieli,
své země by knihy jměli,
z nichž by svój rod vešken zvěděli,
a odkud sú přišli, věděli

a veršů 1-6 předcházejících uvedenou gnómu v J :

Mnozí ten obyčej mají,
vždy se na noviny ptají,
také na rozličné věci,
na skutky i na řeči,
co se v kterých zemích dalo
a co se skutku i divóv stalo.

Vzhledem k následujícímu použití obdobné gnómy, které nás k oné podobnosti přivedlo, jde zde tedy o textovou souvislost širší, a proto nikoli náhodnou.

Kromě toho je textová souvislost zdůrazněna i významově. Nejenom tím, že jde o totéž exponované místo na samém počátku obou děl, ale i tím, že citované verše 1-8 z D a verše 1-6 spolu s dalšími verši 7-12 z J vzájemně korespondují. Uveďme si pro snadnější srovnání tento úsek z J /v.1-12/ ještě jednou, tentokrát vcelku :

Mnozí ten obyčej mají,
 vždy se na noviny ptají,
 také na rozličné věci,
 na skutky i na řeči,
 co se v kterých zemích dalo
 a co se skutku i divův stalo.
 Neb múdry slyše múdřejší bude
 a tudy truchlé chvíle zbuďte,
 ale blázen nic nedbá na to,
 často mní měd, ano zlato.
 Slušíe každú řeč slyšeti,
 zlu pustiti a dobré se držeti.

Autor D si ve v.1-8 stěžuje, že mnozí vyhledávají vyprávěné příběhy /pověsti/, což je chvályhodné, ale protože přitom zanedbávají děje domácí /své země/, staví vlastní rod do úlohy prostřáček, anebo, rozumíme-li jinak, do postavení lidu bez dějin, bez minulých domácích dějů; jinak by již měli domácí děje písemně zachycené /své země by knihy jměli/ a dovídali by se odtud o vlastním rodu a jeho původu.

Naproti tomu autor J v citovaném úseku poukazuje na mnohé, kteří neustále vyhledávají novinky /vždy se na noviny ptají/, vyprávění /řeči/ o událostech, činech a divech z jiných zemí, a vyslovuje názor, že každý vyprávěný příběh /řeč/ stojí moudrému za slyšení, aby se odtud poučil, kdežto pošetilý to přezírá, neschopen rozoznat pravou hodnotu.

Zdá se, že autor J na tomto místě polemizuje s názorem v záhlaví D, používaje při tom citované gnómy, a snaží se je, a to obratně, zpochybnit, aby ospravedlnil vlastní práci před čtenářem či posluchačem.

To ovšem za předpokladu, že korespondence mezi oběma díly v citovaném veršovém úseku probíhá ve směru D - J. Připusťme však, že směr vzájemné korespondence je obrácený : J - D, aspoň proto, abychom si ukázali, že také v tomto směru by dávala smysl. V tom případě je citovaný úsek z D reakcí na oblibu vyprávění, resp. děl toho druhu jako J, tj. příběhů z jiných zemí, a tedy cizího původu, přičemž autor D zde má konkrétně na mysli právě J, když vychází z jeho vlastních slov a dále si z něho vypůjčí uvedenou gnómu. Jakkoli uznává, že ti, kteří vyhledávají takové příběhy, činí mou dře, přesto jim vytýká, co bylo pověděno o nebdání vlastní země, domácích dějů.

Protože tento směr vzájemné korespondence obou veršových úseků by patrně nedokládal nic menšího než časovou prioritu vzniku J před D, což se zdá nepřijatelné, je třeba položit si otázku, do jaké míry je vůbec možné o reálnosti naznačeného směru uvažovat.

Zatím se přijímá bez pochybností, že staročeské veršované skladby s rytířskou tematikou jako J, Vévoda Arnošt, Tandariáš, Tristram, textově dochované až v opisech z pohusitské doby, pocházejí z 2. poloviny 14. stol. Tato datace bývá podpírána jazykovými důvody, ale přitom je známo, že jednotlivá díla, pokud zůstávala po delší čas v oběhu pro svou oblibu, mohla být a bývala s různým zdarem jazykově omlazována, takže pozdější opisy nemusejí zachycovat jejich původní jazykovou podobu. Na přijímanou dataci mělo snad vliv prostě i samo pozdní dochování uvedených skladeb, snaha nedatovat jejich vznik příliš hluboko do předhusitské doby. Na

této dataci se mohla podílet též určitá pozorovatelná tendence klást vznik původem předhusitských, ale jinak přesněji nedatovaných skladeb právě do 2. poloviny 14. století, resp. do doby Karlovy, chápané ovšem šíře, zahrnující někdy též celá dvě první desetiletí vlády Karlova nástupce.⁶

Uveďme si jako příklad staročeskou Alexandreidu. Známe ji především v jazykově omlazené podobě z jejího svatovítského rukopisu, pocházejícího asi z počátku 15. století. Kdyby se dochovala pouze v něm a nikoli ve starších zlomcích, sotva bychom dnes kladli její vznik s jistotou do doby o sto let dřívější. Spíše by společně s ostatními skladbami s rytířskou tematikou sdílela datování do 2. poloviny 14. století, resp. do doby Karlovy. Ale proč potom nepřipustit, že také aspoň některá z těchto ostatních skladeb může být staršího data, než se obecně soudí ?

Nabízí-li se tedy vzhledem k nepopiratelné textové souvislosti D a J též možnost staršího původu J, než bývá uváděn, sotva lze tuto možnost odmítat, i když by to znamenalo, že J vznikl před D, tj. nejpozději počátkem 14. století.

Jde ovšem o pouhou možnost, o jednu z eventualit závislých na směru, v kterém spolu obě díla v uvedeném veršovém úseku vzájemně korespondují. Nedovedeme-li s jistotou rozhodnout, který z obou směrů se zde historicky uplatnil, pokusme se alespoň poukázat na některé okolnosti, které by nás k řešení této otázky přinejmenším přiblížily.

Zastavme se nejdříve u samé gnómy. Je vložena v D na závěr autorova sdělení, že hodlá krátit obsah svých pramenů pokud jsou mnohomluvné, ale zachovat jejich smysl a co ho k tomu vede /v. 45-50/ :

Řeči prázdné, jelikož mohu, myšli ukrátiti,
 avšak smysl celý myšli položití,
 aby se tiem mohl každý radějí učiti
 a k svému se jazyku více snažití.
 Neb uslyšě múdry řeč múdrú múdřejší bude
 a túžebný tiemto túhy zbude.

Naproti tomu užitím gnómy v J, jak jsme viděli, autor uzavírá a hodnotí konstatovanou zkušenost, že mnozí vyhledávají novinky a vyprávění o událostech, činech a divech z různých zemí. Zdá se, že vazba gnómy na kontext je logičtější, a proto těsnější v J než v D, což ovšem ještě neznamená, že její užití v D je odvozené.

Kromě toho je gnóma v J na rozdíl od D širší, čtyřveršová a dvojdílná. Rozšířil snad autor J gnómu z předmluvy k D do této podoby, anebo autor D použil jen první polovinu gnómy z J, protože se mu druhá polovina pro jeho účel nehodila ?

Závažnějším svědectvím o časové prioritě vzniku J před D by mohla být okolnost, že D sama obsahuje narážku na Jetřicha Berúnského v souvislosti s chválou pana Hynka z Dubé /kap.93, v.41-42/ :⁷

Tak se jeho Němci bojiechu,
 až jej Berúnským Jetřichem zoviechu.

D sice uvádí, že pana Hynka tak nazývali Němci, ale hrdina, k němuž jej takto přirovnávali, nemá zde německé jméno, jehož při tom jistě užívali, nýbrž jméno zcela zčeštěné, tak jak je - spolu s jeho nositelem - znali ti, k nimž se autor D obracel. Proto je třeba souhlasit s Paterovým komentářem k citované narážce: "Poněvadž Dalimil nikde ve své kronice nepodává bližších zpráv o Dětřichovi bernském, pokládal zajisté pověsti o hrdinských činech Dětřichových za tak známé v Čechách z jiných pramenů, že se mu zdálo zbytečným šířiti

o nich slov." ⁸ Shodné stanovisko zaujímá také Jakubec ve svých Dějinách: "Tyto pověsti kolovaly u nás patrně již v době starší; zřejmé narážky u Dalimila na Dětricha Berúnského beze všeho výkladu o něm to určitě potvrzují." ⁹ O tom, že samo jméno Jetřicha Berúnského skutečně představovalo u nás vyhraněný pojem nejen v době autora D, ale i později, existuje celá řada dokladů. ¹⁰

Můžeme-li vzhledem k narážce v D pokládat za jisté, že pověsti o Jetřichovi Berúnském byly u nás již tehdy známé z jiných pramenů a kolovaly už v době starší, zůstává nejasné, o jaké prameny šlo nebo v jaké podobě ty pověsti kolovaly v čase před D.

Mohly být v českém prostředí - a pro tehdejší dobu je třeba myslet vesměs na prostředí domácí šlechty - jediným zdrojem informací o Jetřichovi Berúnském pouze skladby jazykově německé? Ale jak potom vysvětlit hrdinovo zčeštěné jméno upomínající na jméno domácího města? Nebo se snad tyto informace u nás šířily z německých pramenů jenom ústním podáním? Ale jak si takové podání máme představovat? Neposkytuje zde nejjednodušší a nejpřirozenější objasnění známosti Jetřichových činů u nás před D existence nějaké skladby nebo skladeb v českém jazyce? A proč by touto skladbou nebo jednou z těchto skladeb nemohl být právě J sám, resp. spolu s Velkou růžovou zahradou, seznamující dostatečně s hrdinovými činy a s činy jeho druhů? Přitom také tyto druhové mají zčeštěná jména a navíc v obou skladbách totožná, což samo nemuselo být bez vlivu na přijetí a šíření skladeb, v nichž vystupují.

Ostatně se zdá, že autor D hned v 1. verši svého díla /Mnozí pověsti hledají/ měl na mysli nikoli nějaké ústně šířené pověsti, ale přímo existující domácí skladby. Tak lze tomuto verši rozumět podle toho, co

autor říká dále : kdyby ti, které zmiňuje v 1. verši, dbali také domácích dějů, měli by je písemně zachycené /svě země by knihy jměli/, tj. - dodejme - právě tak jako mají písemně zachycené pověsti cizího původu. Takový výklad nemusí udivovat, když si připomeneme, že s určitostí už existovala alespoň česká *Alexandreis*. Autorovi D také o nic jiného nejde, než aby vytýkaná nedbalost byla napravena /v.9-16/ :

Jáz těch kněh dávno hledaji
 a veždy toho žádaji,
 aby se v to někto múdrý uvázal
 a všě české skutky v jedno svázal.
 A dotad sem toho žádal,
 donidž sem toho právě nezbadal,
 že se v to nikte nechce odati,
 proto se sám v to musím uvázati.

Když nenašel písemně zachycené domácí děje, ani se mu nepodařilo někoho moudrého přimět k tomu, aby je zachytil, musí tak učinit sám. Stále přitom jde o písemné a, soudíme-li podle D jako zamýšleného prostředku nápravy, zároveň literární zachycení určitých dějů - domácích v protíváze k cizím.

Nepopíratelnou textovou souvislost mezi D a J můžeme tedy nejsnáze objasnit tím, že autor D, obeznámený /jak prokázal/ s postavou *Jetřicha Berúnského*, vycházel v předmluvě k svému dílu mimo jiné /vzpomeňme znovu na *Alexandreidu*/ konkrétně z existence J, na jehož vstupní verše přímo reagoval.

Tak by se J svým původem před D ocital v časové blízkosti s *Alexandreidou*, s níž jej spojují určité už naznačené společné rysy. Osamocenost *Alexandreidy* jako epické skladby s rytířskou tematikou v době jejího vzniku - tj. již v počáteční fázi rozvoje česky psané

literatury - a její časová izolovanost od ostatních skladeb téhož žánru je tím více zarážející, že jde o skladbu právem považovanou za umělecky nejdokonalejší ze všech ostatních a mladších, které proto bývají podle ní poměřovány.

Stěží však můžeme počítat s tím, že se Alexandreis opravdu objevila zcela náhle, bez předchozí domácí epické tradice, bez soudobých skladeb tematicky příbuzných, které by se k ní družily. Připustíme-li však, že nějaká tradice tu nejspíš byla, proč soudit, že všechna díla, která ji reprezentovala, jsou ztracená? Proč současně nepřipustit, že aspoň některé ze skladeb s toutéž rytířskou tematikou - lhostejno z které doby se dochovaly - mohou rovněž reprezentovat a tak dokumentovat tuto tradici?

U jiných - jako u Vévody Arnošta a Velké růžové zahrady - se o tom můžeme jen dohadovat, ale J už nelze z účasti na této tradici přinejmenším vylučovat.

1. Sborník hraběte Baworowského, vyd. Jan Loriš, Praha 1903.
2. Viz soubor s tit. Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století, vydaný péčí Eduarda Petru, Praha, Odeon 1984.
3. Viz předmluvu k uv. souboru /Rytířský epos a jeho proměny/, s. 17.
4. Citováno podle vydání Bohumila Havránka a Jiřího Daňhelky, Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila, Praha. NČSAV 1957, s. 18; odtud i další citace.
5. Citováno podle uv. souboru, s. 197.
6. Srov. soubor s tit. Próza z doby Karla IV., 2. vyd., Praha, Sfinx 1948, uspořádaný Janem Vilikovským, obsahující skladby a ukázky ze skladeb z celé 2. pol. 14. stol. /např. z díla Jama z Jenštejna/.
7. Uv. vydání Dalimila, s. 153.
8. Patera A.: Staročeské zbytky Růžové zahrady ze XIV. století, ČČM 55, 1881, s. 464n.
9. Jakubec J.: Dějiny literatury české 1, Praha, Laichter 1929, s. 280.
10. Viz Profous A.: Místní jména v Čechách 1, Praha 1947, s. 57n. /heslo Beroun/; kromě dokladů /které se namnoze opírají o Gebauerův Slovník/ zde též rozbor genetického vztahu místních jmen Verona, Beroun /Berún/ a Bern se zřetelem k podobě a původu hrdinova jména; další doklad /za upozornění děkuji Jar. Kolárovi/ v Čelakovského Mudrosloví národu slovanského v příslovích, Praha 1949, s. 593.